

שיעורים

הערבה ומשמעותה בארבעת המינים¹

1. המדרש בויקרא רבה (פרשה ל', י"ב) ממשיל את ארבעת המינים לקבוצות שונות בעם ישראל.

"פרי עץ הדר" - אלו ישראל: מה אתרוג זה יש בו טעם ויש בו ריח, כך ישראל יש בהם בני אדם שיש בהם תורה ויש בהם מעשים טובים. "כפות תמרים" - אלו ישראל: מה התמרה הזו יש בו טעם ואין בו ריח, כך הם ישראל יש בהם שיש בהם תורה ואין בהם מעשים טובים. "וענף עץ עבות" - אלו ישראל: מה הדס יש בו ריח ואין בו טעם, כך ישראל יש בהם שיש בהם מעשים טובים ואין בהם תורה. "וערבי נחל" - אלו ישראל: מה ערבה זו אין בה טעם ואין בה ריח, כך הם ישראל יש בהם בני אדם שאין בהם לא תורה ולא מעשים טובים. ומה הקב"ה עושה להם? לאבדן אי אפשר, אלא אמר הקדוש ברוך הוא יוקשרו כולם אגודה אחת והן מכפרין אלו על אלו.

על כך מוסיף רי"ץ גיאת (הלכות לולב): "לפיכך הזהיר הקב"ה, 'ולקחתם לכם' - כולכם".

הטעם והריח מסמלים תורה ומעשים טובים, ובאופן פשוט לימוד תורה וקיום מצוות. מהמדרש יוצא לכאורה, שאין תועלת עצמית בערבה, אך מכיוון שאי אפשר לאבדה, הפתרון הוא לקשר אותה לשאר, ובפשטות, בעיקר לאתרוג, וכך הוא יכפר עליה.

2. דברים דומים מופיעים גם בפיוט לסוכות (ליר"ט ראשון של סוכות- אשכנז). כותבי הפיוטים היו תלמידי חכמים ודבריהם מיוסדים על דברי חז"ל ומשמשים כמקורות ללימוד ועיון לדורות הבאים.

בהדר לכנות שלמים תמימים / בכפות לכנות בעלי מעשים נעימים / בעבות לכנות ישרים במצות חתומים / בערבה לכנות בשמחה כתומים.
וכמו בעץ הדר ריח וטעם / כן בעם זו בעלי מצות ודת נועם / וכמו בכף תומר טעם ולא ריח / כן בעם זו בעלי מצות בלא דת וריח / וכמו בעבות ריח וטעם מר / כן

¹ שיעורו האחרון של הרב איתם הי"ד בישוב, חג ראשון של סוכות התשע"ו.

בינימו הוגי דת וְחֶכֶם מֵר / וכמו ערבה בלא טעם וריח / כן בינימו עקשים אטומים מלהריח.

וכמו עץ פרי עלי סרק מחפים / כן שרים עלי רשעים מחופפים / וכמו הם אגדים אלה באלה / כן תלויים אלה באלה / למשוך אלה את אלה / ולכפר אלה על אלה.

חשוב להעיר, גם במקור זה וגם במקור הקודם, שהביטוי 'אלו על אלו', אינו מתאר הדדיות, כפי שנהוג בלשונונו היום, אלא שאחד הוא שמכפר על השני, ובהקשר שלנו - שלושת המינים, ובעיקר האתרוג, מכפרים על הערבה - 'שרים על רשעים מחופפים'. אגב, האתרוג הוא הקרוב ביותר לערבה כשמחזיקים אותם ביחד.

3. גם **הגמרא במנחות** (כז.) ממשילה את ארבעת המינים לחלקים שונים בעם ישראל, אלא שהיא מוסיפה רובד נוסף לקשר בין החלקים השונים, וכך אומרת הגמ':

... ד' מינין שבלולב, ב' מהן עושין פירות, וב' מהם אין עושין פירות. העושין פירות יהיו זקוקין לשאין עושין, ושאין עושין פירות יהיו זקוקין לעושין פירות, ואין אדם יוצא ידי חובתו בהן עד שיהו כולן באגודה אחת. וכן (אין) ישראל בהרצאה עד שיהו כולן באגודה אחת שנאמר: "הבונה בשמים מעלותיו ואגודתו על ארץ יסדה" (עמוס ט,ו).

רש"י, מפרש על הדף: כשהן מתענין אין נענין עד שיהו כולן באגודה אחת צדיקים ורשעים, דומיא דעושין ואין עושים פירות.

הגמרא במנחות אומרת בפירוש שגם אלו שעושים פירות זקוקים לאלו שאינם עושים פירות. אמנם הצורך אינו קשור למעלתם, אבל עם ישראל לא יהיה בהרצאה, ולא יצא ידי חובה ביחס לקב"ה, אם לא יהיו כולם ביחד. כולם זקוקים זה לזה, כי רק ה'ביחד' יאפשר לעם ישראל להתרצות לפני ריבונו של עולם.

הפסוק בעמוס שמובא בגמרא מדגיש שהקב"ה בונה בשמיים מעלותיו, כאשר אגודתו על ארץ יסדה, כאשר יש אחדות ואגודה אחת למטה, הקב"ה יכול לבנות בשמיים מעלות.

4. דברי רש"י שתענית ללא שותפות של הרשעים עם הצדיקים לא נענית, מתקשרת ל**גמרא בכריתות** (ו:):

א"ר חנא בר בזנא א"ר שמעון חסידא: כל תענית שאין בה ממושעי ישראל אינה תענית, שהרי חלבנה ריחה רע ומנאה הכתוב עם סממני קטרת. אביי אמר, מהכא: "ואגודתו על ארץ יסדה" (עמוס ט).

המהרש"א כותב: דהיינו שהמושע אינו פורש מן הציבור, וזה שדקדק לומר "ומנאה הכתוב..", ולא קאמר 'ומקטירו עמהם', אלא דרצה לומר שהוא נמנה איתם בתעניתם ואינו פורש מהם.

דברי אביי מתבססים א"כ על הסוגיה שהזכרנו במנחות, והפסוק שהובא שם.

מדברי המהרש"א עולה שהמושעים ששותפים בתענית הם פושעים ששותפים עם העם בצערם, ולא הוציאו עצמם מכאבו של העם. אם הוציאו עצמם, נראה שהם כבר לא חלק הכרחי בקבלת התענית, כי הוציאו את עצמם מהכלל².

מהגמרא עולה, שמי שהוא חלק מעם ישראל וכואב את כאבו ומשתתף בצערו, הוא גורם הכרחי כדי שעם ישראל יהיה בהרצאה לפני הקב"ה ותעניתו תתקבל. לסיכום, עד כאן ראינו שגם הכשרים שבעם זקוקים לשותפותם של פושעי ישראל (ששותפים עם הציבור), כדי שהקב"ה ירצה את פועלם ואת תעניתם.

5. הגמרא בחולין (צב.) מוסיפה רובד נוסף למערכת היחסים בין החלקים שבעם ישראל:

אמר רבי שמעון בן לקיש, אומה זו כגפן נמשלה: זמורות שבה אלו בעלי בתים, אשכולות שבה אלו תלמידי חכמים, עלין שבה אלו עמי הארץ, קנוקנות שבה אלו ריקנים שבישראל. והיינו דשלחו מתם, ליבעי רחמים איתכליא על עליא, דאילמלא עליא, לא מתקיימין איתכליא.

(רש"י שם: עלין - עמי הארץ חורשין וזורעין וקוצרין מה שתלמידי חכמים אוכלים. קנוקנות - דלא חזו למידי.)

כאן נאמר בבירור שהאשכולות צריכים את העלים כי בלעדיהם לא יוכלו להתקיים. (צריך לשים לב לכך שמדובר על עמי הארץ ולא על הריקנים שבישראל.) זה לא רק שיש צורך כללי בשותפות של כל מרכיבי העם כדי שהקב"ה יענה לנו, אלא שמבחינה קיומית, תלמידי

² בשיעור התעורר דיון מה בימינו נחשב ל'פורש מן הציבור' ול'נמנה איתם בתעניתם'. האם הקריטריון הפשוט הוא שמירת מצות (כפי שנפסק ברמב"ם), או שמא מכיוון שלצערינו המציאות היא שרוב העם לא מתענה בתעניות (ובכל זאת מרגיש עצמו כשייך לכלל ישראל), לכן הגדרת השותפות עם הציבור והרגשת השייכות לרוב הציבור לא יכולה להיות במשהו שרוב הציבור לא שייך אליו? צריך א"כ להגדיר לאור המציאות מה נחשבת שותפות עם הציבור.

החכמים צריכים את עמי הארץ כדי להצליח להתקיים, כי הם דואגים לכך שיוכלו לאכול ולחיות. לכן הם גם צריכים להתפלל עליהם.³

6. סבי זקני, הרב יוסף אליהו הנקין (פירושי איברא מאמר ב) מתייחס לשאלה העקרונית, מדוע הצטוונו להתאחד עם אנשים שיכולים לקלקל אותנו במעשיהם? תשובתו היא שיש ללמוד דבר זה מצורת האגד של ארבעת המינים:

וצריך להבין : [...] הרי הרחק משכן רע כתיב ואיך תחייבנו התורה להתאגד עם מי שאין בהם לא תורה ולא מעשים טובים? [...] שהאגוד צריך להיות על דרך ארבעת המינים, שהאתרוג צריך להיות סמוך ונראה עם האגודה, אבל אינו מקושר עמהם, [...] והלולב צריך לעמוד בראש, היא ההנהגה על פי התורה, וההדס, הם בעלי מעשים טובים- אחריו, והערבה משמאלו, שצריך הריק והחוטא להכיר את החסר לו.

כלומר, לא מדובר על חיבור מלא, ובוודאי שלא על שוויון, אלא על שמירת מרחק מסוימת של תלמידי החכמים, וצריך כמובן לזכור את ההיררכיה הרצויה, שהתורה בראש, ואחריה בעלי המעשים הטובים, ובסוף הריקים והחוטאים שיכירו את חסרונם.

הרחבה וביאור של הרעיון הזה במציאות ימינו ביחס לחילונים בוני הארץ, נמצאים בהמשך הדברים של סבי זקני (מקור 12).

7. הרב קוק באיגרת לאדמו"רי פולין (התרפ"ו), מתייחס גם הוא ליחס הראוי לחלוצים החילוניים. הוא מבאר שפעולותיהם של 'קלי עולם' מועילות באופן ישיר גם לכשרים, בכך שמאפשרים להם לחיות ולהתיישב במקומות בארץ שלפני כן היו מחוץ לתחום, ורק מעשי ההתיישבות שלהם איפשרו את התיישבותם של הכשרים. ממילא עלינו להכיר להם טובה שהועילו לכשרים וליישוב בכללותו, ולא חלילה לרדוף אותם. כלומר יש להם תרומה עצמית למען האחרים.

... וחוץ מזה הלא עינינו רואות שע"י זה שהישוב בא"י הולך ומתרבה, אע"פ שמקומות ישנם שמתיישבים בהם אנשים רחוקים משלמות קדושת תוה"ק, מ"מ התרחבות הזאת של פעולת הישוב גרמה וגורמת גם עכשיו שע"ז באים ג"כ יראים וחרדים ומתיישבים בארץ ומקיימים בקדושה ובטהרה את המצות התלויות בארץ,

³ הערה שהועלתה בשיעור: התורה תלתה את יציאת רוצח בשגגה מעיר המקלט במות הכהן הגדול, משום שהיה על הכה"ג להתפלל עבור הרוצח מלכתחילה שלא יבוא לידי כך – גמרא מסכת מכות דף יא.

ולא עוד אלא שמקומות רבים שהיתה שם סכנה לעבור מפני נחשים ועקרבים וסכנה לשבת מפני הארסיות של הביצות שעלו על אה"ק במשך ימי חורבנה ומפני השודדים והליסטים שהיו אורבים במקומות השוממים לעוברי דרכים - כל אלה הדברים היו מעכבים את רגל ישראל מלבוא שם, ועתה ע"י פעולתם הגדולה של החלוצים נשמדו הנחשים והעקרבים, והמקומות המסוכנים בקדחת מפני הביצות נהפכו למקומות בריאים וטובים לשוב, והשודדים והליסטים אין להם עוד מקום, וכל עובר בא"י עובר את דרכו בטח ב"ה, ונמצא שע"י פעולתם של קלי עולם יוצאת ג"כ טובה רבה לכשרי ישראל ושומרי דת ותורה, שיוכלו להתיישב בא"י. ואיך נקום עתה ונרדוף את אלה האנשים שגרמו וגורמים טובה רבה להישוב בכללו...

8. בספר 'אורות' ('אורות התחיה' פסקה מג) מוסיף הרב קוק שמעבר לרובד התועלתני הגלוי, ישנו רובד נוסף עמוק המיוסד על פנימיות התורה. לדבריו יש במושעי ישראל תכונות נפש מיוחדות שאין בשלמי אמוני ישראל, ותרומתם לאגודה הכללית של העם היא גדולה. יש בהם חיבור לכלל ישראל ולעולם המעשה, שע"י האגוד הם יתקנו את נפשם של שלמי אמוני ישראל בתחום זה, ואילו הם יתוקנו ברוחם ע"י שלמי אמוני ישראל.

הנפש של פושעי ישראל שבעקבתא דמשיחא, אותם שהם מתחברים באהבה אל עניני כלל ישראל, לארץ ישראל ולתחית האומה, היא יותר מתוקנת מהנפש של שלמי אמוני ישראל, שאין להם זה היתרון של ההרגשה העצמית לטובת הכלל ובנין האומה והארץ. אבל הרוח הוא מתוקן הרבה יותר אצל יראי ד' ושומרי תורה ומצות, אע"פ שההרגשה העצמית וההתעוררות של כח פעולה בעניני כלל ישראל אינן עדיין אמיצות אצלם, כמו מה שהן אצל אלה שרוח עושים אשר בתוכם מעכר את לבם, עד כדי להתקשר בדעות זרות ובמעשים המטמאים את הגוף ומונעים אור הרוח מלהתקן, וממילא סובלת גם הנפש מפגמיהם.

התקון שיבא ע"י אורו של משיח, שיעזור לזה הרבה דבר ההתפשטות של תלמוד רזי תורה וגילוי אורות חכמת אלהים, בכל צורותיה הראויות להגלות, הוא, שיעשו ישראל אגודה אחת, ותתוקן הנפש של היראים שומרי תורה ע"י שלמות הנפש שבפושעים הטובים, ביחש לעניני הכלל ותקות הגשמיות והרוחניות המושגות בהכרה והרגשה האנושית, והרוח של הפושעים האלה תתוקן ע"י השפעתם של יראי ד' שומרי תורה וגדולי אמונה, וממילא יבא לאלה ולאלה אור גדול, והופעת תשובה שלמה תבא לעולם, ואז יהיו ישראל מוכנים לגאולה.

והצדיקים העליונים, מארי דנשמתא, הם יהיו הצנורות המאחדים, שעל ידם יעבור שפע אור הנפש משמאל לימין ושפע אור הרוח מימין לשמאל, ותהיה השמחה

גדולה מאד, "כהניך ילבשו צדק, וחסידך ירננו", וזה יהיה בכח אורו של משיח, שהוא דוד בעצמו. ש"הקים עולה של תשובה", "בעבור דוד עבדך אל תשב פני משיחך".

למעשה, יוצא שהביטוי 'לכפר אלו על אלו' מקבל משמעות שונה - לכל קבוצה תכונות נפש חשובות שהאחרת חלשה בהם, והאגודה ביחד תקנה ותשפיע מאחד על השני.

9. בכיוון דומה ממשיך הרב קוק במקום נוסף ב'אורות התחיה' (פיסקה כ):

יסוד צדקת הצדיקים בכל דור ודור נתמך הוא גם ע"י הרשעים, שעם כל רשעתם כ"ז שהם דבוקים בחפץ לבם לכללות האומה, עליהם נאמר, "ועמך כולם צדיקים", וחיצוניות הרשעות שלהם מועילה היא לאמץ כחם של צדיקים "כדורדיא לחמרא".

10. הדברים מתבארים ביתר הרחבה בהמשך (שם, פיסקה מה):

"כשם שאי אפשר ליין בלא שמרים, כך אי אפשר לעולם בלא רשעים. וכשם שהשמרים מעמידים את היין ומשמרים אותו, כך הרצון הגס של הרשעים גורם קיום ועמדה לשפעת החיים כולם, של כל הבינוניים והצדיקים. כשהשמרים מתמעטים והיין עומד בלא שמריו, הרי הוא עלול לקלקול וחמוץ. הגלות דלדלה את כח החיים של האומה ושמרינו נתמעטו הרבה מאד, עד שיש סכנה לקיום החיים של האומה מחוסר תפיסת חיים מעובה, האחוזת בבהמיות ובאדמה ושקיעתה החומרית. הקיום בגולה הוא קיום רסוק, וזה הקיום המדולדל, שהוא חדלון יותר מהויה, היה אפשר לו להמשך איזה משך זמן גם בחוסר שמרים כפי ההכרח.

אבל לכל זמן, וכבר כשל הכח, והקיום העצמי תובע את תפקידו, ושיבת ישראל לארצו בשביל קיומו העצמי הוא מאורע מוכרח, וקיומו זה יוצר את שמריו: נושאי הרשעה והחוצפא של עקבתא דמשיחא אשר ירגז כל לב לזכרן. אלה הם הצדדים העכורים שהקיום הצלול והמשמח מתהווה על ידם, וסוף המהלך הוא: שקוע השמרים בתחתית החבית, הנמכת הכחות הרשעיות בתהום החיים, ואז מתבטל מהם כל תכנם המכאיב ומזעזע. אבל בהמשך יצירתם שהנם הולכים ביחד עם היין, חיי האומה ורוחה המתעורר, הם מעכירים אותו והלבבות רועשים למראה התסיסה, וינוח הלב וישקוט במכוננו רק למראה העתיד, ההולך ועושה את מסלתו, במפלאות תמים דעים, "מי יתן טהור מטמא לא אחד."

כלומר יש צורך בטלטול העם מהמצב שהיה בגלות והכרח לעורר כוחות עשייה חזקים. לפריצה הזאת יש גם עכירות, אך היא הכרחית בשלב הראשון כדי לשמר את היין (הבינוניים והצדיקים), ואי אפשר בלעדיה. חשוב לזכור שבסופו של התהליך, השמרים שוקעים למטה, ולמעשה מונמך כוח הרשעה עד שמפסיק להזיק. יוצא אם כן, שלרשעים יש תפקיד הכרחי בגאולת ישראל, ואין אפשרות להסתדר בלעדיהם. הם תורמים לאגודה כוחות ותכונות שהאחרים חסרים אותה, ומאידיך הם מקבלים מהאחרים תכונות וכוחות שחסרים להם. כך ע"י האגודה משלימים אלו את אלו, וכל ארבעת המינים מכפרים אלו על אלו. יש לציין שלמרות התרומה של כל מין, אין שוויון במעלה בין המינים, ובסוף התהליך ישקעו כוחות הרשע וישתבחו כוחות הטוב.

11. המדרש בויקרא רבה (פרשה ל' אות יד) ממשיל בצורה נוספת את ארבעת המינים:

רבי מני פתח: (תהילים לה, ז) "כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך" - לא נאמר פסוק זה אלא בשביל לולב. השדרה של לולב דומה לשדרה של אדם, וההדס דומה לעין, וערבה דומה לפה, והאתרוג דומה ללב. אמר דוד, אין בכל האיברים גדול מאלו, שהן שקולין כנגד כל הגוף - הוי "כל עצמותי תאמרנה".

12. דברי המדרש מהווים מקור לדברי סבי זקני (פירושי איברא, מאמר ב):

והנראה לנו לומר כי המדרש דכל עצמותי תאמרנה הנ"ל, אין כוונתו רק על עצמות איש פרטי, אלא כוונתו על עצמות כלל האומה וחיבורה, ועל דרך המאמר שם אות י"א, אלא ששם מדבר בסוגי האומה וחלקי אישיה השונים, ופה אות י"ג מדבר על דבר העצות והתחבולות שנתן לנו אבינו שבשמים שתהא אגודתנו קיימת, [...] שהאדם צריך לעשות תחבולות טבעו ולהשתדל שטבעו יעזור לו בקיום המצוות הפרטיות והכלליות, [...] וכמו שהוא באיש כן הוא בכלל האומה שנצטוונו לגמול חסד זה עם זה ולשמור אגודתנו יחד, הנה צריך לזה גם ערובות טבעיות, והנם מרומזים במצות לולב:

הלולב עצמו דומה לשדרה של אדם, הוא מכוון לעניין קשר הגזע, שמתפשט מהשורש, כהצלעות מהשדרה. ההדס דומה לעין, הוא נגד המלכות, שחז"ל דרשו על פסוק "מעיני העדה" שקאי על המנהיגים והשופטים, ערבה דומה לשפתיים, הוא נגד אחדות הלשון, והאתרוג דומה ללב הוא נגד הארץ שעשויה כעין לב, וממנה

מתפרנסים כל יושביה כמו כל האברים מן הלב. וכל גורמי האחדות האלה שבאומה אף שכוחן גדול, הנה כולן תאמרנה "ה' מי כמוך", היינו שעיקר קיום אחדות האומה היא על ידי עבודת ה', וציותה לנו התורה ליקח ארבעה מינים אלו ביום ראשון לרמז שביום ראשון, היינו בזמן שישראל ישבו על אדמתם בדד, ושפתם אתם ומלכם לפניכם, הנה היה ערך לגורמי האחדות האלה אף כשהיו פורקים עול תורה, אבל בשאר הימים, רוצה לומר אחר שיגלו מעל אדמתם, אין ממש בגורמי הלאומיות האלה אם לא יהיו לפני ה', לרמז שאך עבודת ה' היא המקיימת ארבעת הגורמים הנזכרים ובלעדה אין להם קיום.

[...] ואמנם הלאומיים שבזמננו החזיקו במעוז ארבעת נדרי הלאומיות הנזכרים: עוסקים בבנין הארץ, מרחיבים לשונינו, ומסייגים בתעמולה נגד הטמיעה, ולאחרונה, משאת נפשם עתה להנהיג שלטון יהודי על אדמת קדש, בייחוד מזמן הדיקלריצ'י' הבאלפורית, שהממשלה האנגלית הכריזה על שייכות פלישת'ינא לישראל והסכימו על זה שאר הממלכות; ובודאי זהו דרך לגאולה, כפי שהבאנו מאמר חז"ל 'בשביל ארבעה דברים נגאלו ישראל ממצרים', וכתב 'כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות'; ואמרו 'אין ישראל נגאלין עד שיהיו כולן באגודה אחד' (תנחומא נצבים).

ואמנם אלה החוטאים נגד תוה"ק מאונס או הרגל, עלינו לקוות כי מכיוון שמתקרבים אל היהודים, הרי סופם להתקרב אל היהדות, וצריכים אנו להכיר מפעליהם הטובים, כידוע שהחלוצים עובדים עבודת פרך וסובלים צער וצרות בשבתם בארץ ישראל. אבל אלה הבונים דייק על הלאומיות לבדה, והם מתנגדים פרינציפיאליים נגד הדת, עליהם אפשר לומד בצדק 'שקולא טיבותך ושדיא אחיזרא'...

כרזה שעוצבה ע"י נעמה לאור שיעורו של הרב איתם

